

नेपाली कथा शिक्षणमा पारभाषिक माध्यमको उपयोग

गोविन्दप्रसाद अधिकारी

एमफिल अध्येता, ग्राजुएट स्कूल अफ एजुकेशन, त्रिवि, कीर्तिपुर ।

Email: gobinda.adhikari23@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख कक्षा ११ को 'गाउँको माया' कथा शिक्षणमा शिक्षकहरूले अपनाउने पारभाषिक रणनीतिमा केन्द्रित छ। यसमा कठिन र सांस्कृतिक शब्दहरू बुझाउन शिक्षकले अपनाउने पारभाषिक प्रयोगलाई समस्याका रूपमा उठान गरिएको छ। बहुभाषिक कक्षामा भाषिक लचकताले विद्यार्थीको संज्ञानात्मक क्षमता र सांस्कृतिक पहिचानलाई सहजीकरण गर्न सकिन्छ। त्यसैले अध्ययनको मुख्य उद्देश्य कथा शिक्षणमा प्रयोग गरिने अन्तर भाषिक रणनीति र शिक्षकको अनुभव विश्लेषण गर्नु रहेको छ। यसमा सामान्य गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरी उद्देश्यमूलक नमूना छनोटद्वारा तिनजना शिक्षकलाई अर्ध-संरचित अन्तर्वार्ताबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरेर विश्लेषण गरिएको छ। कथामा भएका विशिष्ट सांस्कृतिक शब्दावलीहरू बुझाउन शिक्षकहरूले विद्यार्थीको मातृभाषिक स्रोतलाई संज्ञानात्मक टेकोका रूपमा प्रयोग गरेकाले सिकाइ सहज भएको देखिन्छ। त्यसैले बहुभाषिक कक्षामा पारभाषिक शिक्षण सिकाइलाई कमजोरी नमानी वैध शिक्षण विधिमा रूपमा स्वीकार गर्नुपर्ने धारणा सहभागिहरूको रहेको पाइन्छ। यसले विद्यार्थीमा आत्मविश्वास बढाउनका साथै कथाको मर्म र सामाजिक परिवेशसँग भावनात्मक सामीप्यता कायम भई सिकाइ प्रभावकारी बन्न पुग्दछ। यस अध्ययनले बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषा शिक्षण एकभाषिक शुद्धतावादको संकुचित घेराबाट मुक्त हुनुपर्ने आवश्यकता पुष्टि गरेको छ। अन्ततः भविष्यमा नेपाली भाषा शिक्षणलाई समयानुकूल, प्रभावकारी र समावेशी बनाउन शिक्षा नीति, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न, शिक्षक प्रशिक्षण गर्नका लागि उपयोगी हुने देखिन्छ।

शब्दकुञ्जी : पारभाषिक - बहुभाषिक कक्षाकोठा - शिक्षण-रणनीति - समावेसी - सांस्कृतिक

परिचय

बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक मुलुकमा भाषा सञ्चारको माध्यमका साथ पहिचान, शक्ति र सामाजिक सम्बन्धको आधार पनि बनेको हुन्छ। विद्यालय शिक्षामा प्रयोग हुने भाषा र त्यसको स्वरूपले सिकाइ प्रक्रियामा गहिरो प्रभाव पार्दछ। विद्यालयका कक्षाकोठामा एकभन्दा धेरै भाषा बोल्ने विद्यार्थीहरू रहेका हुन्छन्। वर्तमान समयमा बहुभाषिकतालाई समस्या नभई एक स्रोतको रूपमा लिएर शिक्षण सिकाइ कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ। कक्षाकोठामा रहेका बहुभाषिक विद्यार्थीहरूको भाषालाई आत्मसात् गर्ने एक सशक्त सिकाइ रणनीतिलाई अन्तर भाषिक तथा ट्रान्सल्याइभेजिङ भनिन्छ। यसलाई पारभाषिक शब्दका रूपमा लिइनु उपयुक्त देखिन्छ। त्यसैले पारभाषिक तथा अन्तर भाषिक केवल भाषाहरूको मिश्रण मात्र नभई विद्यार्थीको सम्पूर्ण भाषिक क्षमतालाई अर्थ निर्माणका लागि सचेत रूपमा प्रयोग गर्ने प्रक्रिया हो (गार्सिया र वेड, सन् २०१४)। यसबाट के देखिन्छ भने कक्षा ११ को नेपाली कथा शिक्षणमा प्रयोग हुने भाषिक अभ्यासहरू प्रायः मानक नेपालीमा केन्द्रित रहँदा विद्यार्थीहरूको वास्तविक भाषिक अनुभव र दैनिक प्रयोगबाट टाढा हुने सम्भावना बढी रहन्छ। यस्तो अवस्थामा पारभाषिक जस्तो लचिलो भाषिक

अभ्यासले शिक्षणलाई विद्यार्थीमैत्री, समावेशी र सन्दर्भअनुकूल बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ। त्यसैले नेपाली गद्य शिक्षणमा पारभाषिकको अध्ययन गर्नु केवल भाषिक अभ्यासको विश्लेषण मात्र नभई शिक्षण प्रक्रियामा निहित गहिरा सामाजिक यथार्थहरूको पुनर्विचार पनि हो। विविध मातृभाषी विद्यार्थीहरूको बाहुल्य भएको कक्षाकोठामा मानक नेपाली भाषाको मात्र एकाधिकारले विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ र पहिचानमा अवरोध पुऱ्याउन सक्छ। यसै सन्दर्भमा गार्सिया र वेइ (सन् २०१४) का अनुसार अन्तर भाषिक समकालीन भाषा शिक्षामा महत्त्वपूर्ण अवधारणाका रूपमा उदाएको छ। जसले भाषाहरूबीचको कठोर सीमालाई चुनौती दिँदै बहुभाषिक कक्षाकोठामा लचिलो भाषिक अभ्यासको पक्षपोषण गर्दछ। यसको आधारमा बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक विविधताले जेलिएको नेपाली समाजका हाम्रा विद्यालयमा नेपाली शिक्षण अभै पनि प्रायः मानक नेपालीद्वारा प्रभुत्वमा रहेको छ। यस मानकीकरणले स्थानीय नेपाली रूपहरू र विद्यार्थीहरूको मातृभाषालाई पन्छाउने काम गरेको देखिन्छ, जबकि यी भाषिक स्रोतहरूले गहिरो बोध र अर्थ निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन सक्छन्। शैक्षिक सन्दर्भमा पारभाषिकले विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो सम्पूर्ण भाषिक स्रोत प्रयोग गर्न अनुमति दिन्छ, जसमा मानक नेपाली, स्थानीय बोली र मातृभाषा समेटिन्छन् (गार्सिया र क्लाइन, सन् २०१६)। कक्षा ११ को नेपाली कथा शिक्षणमा यो दृष्टिकोण विशेष रूपमा उपयोगी हुन सक्छ, किनकि कथाका पाठहरूमा स्थानीय शब्दावली, सांस्कृतिक सन्दर्भ र अमूर्त विषयवस्तुहरू समावेश हुन्छन्, जसलाई केवल मानक नेपालीमार्फत बुझ्न कठिन हुन सक्छ। तथापि, नेपालमा परम्परागत शिक्षण अभ्यासहरूले भाषिक शुद्धता र मानक रूपप्रतिको निष्ठामा जोड दिने भएकाले लचिलो भाषिक प्रयोगका अवसरहरू सीमित हुन्छन् (याक, २०११)। यो अवस्थाले भाषिक मानकीकरण र भाषिक समावेशिताको वैचारिक द्वन्द्वलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

भाषा शिक्षकको भूमिका भाषिक लचकता अपनाई भाषिक सिपमूलक ज्ञान प्रदान गर्नु पनि हो। त्यसैले शिक्षकहरूका लागि अन्तर भाषिक अवसर र चुनौती दुवै हुन सक्दछ। कतिपय शिक्षकहरू यसले बोध क्षमता र विद्यार्थी सहभागिता बढाउने सम्भावना देख्छन् भने केहीले यसलाई मानक नेपालीको अधिकार कमजोर पार्ने वा पाठ्यक्रमीय मान्यताबाट विचलन हुने रूपमा बुझ्न सक्छन् (कनगाराजाह, सन् २०११)। शिक्षकहरूको धारणा, मनोवृत्ति र संस्थागत सीमाहरूले पारभाषिक अभ्यासको कार्यान्वयनलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछन्। जसरी 'गाउँको माया' कथामा स्थानीय भाषा र अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ। त्यसलाई बहुभाषिक कक्षा शिक्षणमा शिक्षकहरूले गर्ने रणनीतिक कोड-स्विचिङ र बहुभाषिक अन्तरक्रियाले जटिल भावनात्मक प्रसङ्गहरूलाई पनि सहज बनाउन भूमिका खेल्दछ। जब शिक्षकले कक्षामा विद्यार्थीका घरपरिवारको भाषालाई सम्मानजनक स्थान दिन्छन्, तब विद्यार्थीको आत्मविश्वास बढ्नुका साथै शिक्षक र विद्यार्थीबीच सकारात्मक परिवर्तन आउँदछ। कक्षाकोठामा शिक्षकहरूले गर्ने भाषिक लचकता र विद्यार्थीको मातृभाषासँगको अन्तरक्रियाले सिकाइलाई थप बोधगम्य बनाउने देखिन्छ (फ्याक, २०१६)। यसले कक्षालाई बढी समावेशी र जीवन्त बनाउँदछ। विद्यार्थीहरूले आफूलाई सहज लाग्ने भाषाका शब्दहरू स्वाभाविक रूपमा प्रयोग गर्दछन्। त्यस्ता भाषिक अभ्यासहरू कक्षाकोठामा प्रोत्साहन गरिए पनि नगरिए पनि देखापरिरहेका हुन्छन्। नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालमा बसोबास गर्ने सबै नेपाली समुदायका नागरिकहरूलाई मातृभाषामा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा लिन पाउने व्यवस्था गरेकाले कक्षाकोठामा अन्तर भाषिक भाषाको प्रयोगलाई गल्ती गरेको भनेर हतोत्साहित गर्नु भनेको सिकारुको क्षमतालाई मार्नु हो। किनकि मातृभाषा र स्थानीय नेपाली रूपहरूको प्रयोगले विद्यार्थीहरूको चिन्ता घटाउने, संलग्नता बढाउने र जटिल पाठको बोध सुधार गर्ने गर्दछ (क्युमिन्स, सन् २०१७)। कक्षा ११ को नेपालीमा प्रयुक्त गाउँको माया कथामा विद्यार्थीहरूको पारभाषिकअभ्यासले साहित्यिक अर्थ बुझ्ने र सिकाइलाई आफ्ना जीवन अनुभवसँग जोड्ने प्रयासलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ। यसले विद्यार्थीलाई निष्क्रिय ग्रहणकर्ताभन्दा सक्रिय अर्थनिर्माताका रूपमा मान्यता

दिनुपर्ने आवश्यकतालाई पनि उजागर गर्दछ (वेड, सन् २०१८) । भाषा सिकाइमा विद्यार्थीको मातृभाषा र शिक्षणीय नेपाली भाषाबीचको दुरी कम गर्न पारभाषिकले एउटा पुलको काम गर्दछ ।

बहुमातृभाषा भएका कक्षाकोठामा मानक नेपाली भाषाको एकाधिकारले विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ र पहिचानमा अवरोध पुऱ्याउन सक्छ । नेपाली कक्षाकोठामा अझै पनि 'एकभाषिक मानसिकता' हावी रहेको पाइन्छ, जसले गर्दा सीमान्तकृत भाषी विद्यार्थीहरूले सिकाइ प्रक्रियामा आफ्नो पूर्ण क्षमता प्रदर्शन गर्न सकिरहेका छैनन् (फ्याक, सन् २०१६) । मातृभाषिक पृष्ठभूमिमा आधारित उदाहरणहरू दिँदा विद्यार्थीले सजिलै अर्थ निर्माण गरी सिक्न सक्छन् । सिकाइ प्रभावकारी र दिगो बन्दछ । यद्यपि नेपालको पाठ्यक्रममा बहुभाषिक शिक्षाको चर्चा सुरु भएको पाइन्छ । विद्यालय शिक्षाको नेपाली विषयमा अन्तर भाषिकको प्रयोग शिक्षण औजारको रूपमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा रहिसकेको छ । त्यसैले कक्षा ११ को 'गाउँको माया' कथा शिक्षणमा शिक्षकका अनुभव र शिक्षण रणनीतिको विश्लेषण गर्नु वर्तमान नेपाली भाषा शिक्षाको पुनर्संरचनाका लागि अपरिहार्य देखिन्छ । तसर्थ, प्रस्तुत अध्ययनले बहुभाषिक नेपालीको कक्षामा पारभाषिक र शिक्षकहरूको शिक्षण अनुभवको अध्ययन गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

नेपालका विद्यालय तहमा अझै पनि मानक नेपाली भाषाको एकाधिकारको प्रभाव बलियो रहेको देखिन्छ । तर कक्षाकोठाहरूको वास्तविकता स्वभावतः बहुभाषिक रहेको छ । जहाँ विद्यार्थी र शिक्षकहरूले बोधलाई सहज बनाउन स्थानीय नेपाली भाषिक रूपहरू र विविध मातृभाषाहरूको प्रयोग बारम्बार गर्ने गर्दछन् । तथापि, मानक नेपालीप्रतिको कठोर आग्रहले प्रायः बोधमा अवरोध सिर्जना गर्ने, विद्यार्थी सहभागिता सीमित गर्ने र पाठ्यवस्तुसँग सार्थक संलग्नता घटाउने अवस्था उत्पन्न गर्दछ । यसका अलवा पारभाषिकले एउटै भाषिक मान्यताको वर्चस्वलाई चुनौती दिँदै विभिन्न भाषिक स्रोतहरूबीच लचिलो आवागमनलाई स्वीकार गर्दछ । तर सांस्कृतिक र ग्रामीण परिवेशमा आधारित कक्षा ११ को अनिवार्य नेपालीमा समावेश 'गाउँको माया' जस्ता कथाहरू शिक्षण गर्दा विद्यार्थीको मातृभाषिक पृष्ठभूमि (जस्तै: मैथिली, भ्याङ्ग आदि) र मानक नेपाली भाषाबीच ठूलो खाडल विद्यमान रूपमा रहेको छ । शिक्षकले कक्षामा कठिन शब्द र अवधारणा बुझाउन सचेत वा अचेत रूपमा 'पारभाषिक' को प्रयोग गरे तापनि यसलाई एक योजनाबद्ध शिक्षण रणनीतिका रूपमा अझै स्विकार गरिएको पाइँदैन । तसर्थ, बहुभाषिक कक्षा शिक्षणमा शिक्षकहरूले भोग्नुपरेका अनुभव र उनीहरूले अपनाउने 'अन्तर भाषिक' रणनीतिहरूको अभावमा समावेशी भाषा शिक्षण पद्धति ओझेलमा परेको छ । यही रिक्ततालाई सम्बोधन गर्नु यस अध्ययनको मुख्य समस्याका रूपमा रहेको छ । तसर्थ : कक्षा ११ को 'गाउँको माया' कथा शिक्षणका क्रममा शिक्षकहरूले प्रयोग गर्ने पारभाषिक (अन्तर भाषिक) रणनीतिको विश्लेषण गर्नु र विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियामा शिक्षकहरूको अनुभव विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ ।

अनुसन्धान विधि

यो अध्ययन सामान्य गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको इन्टरप्रेटिभिजम दर्शनमा आधारित छ । यसले ज्ञानलाई शिक्षकको भाषिक व्यवहारबाट निर्मित हुने बहुसत्य प्रक्रियाको रूपमा स्वीकार्छ । यस अध्ययनमा मोरङ र सुनसरी जिल्लाका बहुभाषिक विद्यार्थी भएको विद्यालयमा कक्षा ११ मा शिक्षण गर्ने तीन जना शिक्षकहरूलाई सहभागीका रूपमा छनोट गरिएको छ । जसमा सहभागीको गुणात्मक अनुसन्धानका लागि तथ्य सङ्कलनमा नैतिक तथा मूल्यगत आवश्यकतालाई ख्याल गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कको गहिराइ र विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्न शिक्षकसँग अन्तरवार्ताको उद्देश्यसहित स्वीकृति लिएको छ । कथा शिक्षणमा पारभाषिकको प्रयोग अनुभवसँग सम्बन्धित जानकारी गोप्य राख्ने कुरामा विश्वासिलो सम्बन्ध कायम गरी गोपनीयतालाई ध्यानमा राखी शिक्षकको नाम उल्लेख गरिएको छैन । वास्तविक नामको सट्टा शिक्षक क, शिक्षक ख र शिक्षक ग जस्ता कोड नामहरू प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा अर्ध-संरचित अन्तरवार्ताको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रियामा सहभागि शिक्षकलाई कक्षा ११ को गाउँको माया कथा शिक्षणमा सांस्कृतिक र प्राविधिक शब्दावलीको बोधगम्यता, सचेत र आकस्मिक पारभाषिक तथा अन्तरभाषिक रणनीति, अर्थ निर्माण र भावनात्मक सम्बन्ध साथै बहुभाषिक अन्तरक्रिया र कक्षाकोठाको वातावरणसँग शिक्षण अनुभवमा केन्द्रित भएर अन्तर्वार्ता लिएको छ। उक्त अन्तर्वार्तालाई अडियो रेकर्ड गरी पछि जस्ताको तस्तै लिप्यान्तरण गरिएको छ। अन्तर्वार्ताको मुख्य विचारहरूलाई कोडिङ गरी एकै किसिमका कोडहरूको समूहगत विषयवस्तुहरूबाट विषयगत शीर्षकहरू (थिमहरू) तयार पारेर विश्लेषण गरिएको छ। प्राप्त अन्तर्वार्ताको लिपिबद्ध लिप्यान्तरण नोटलाई पुनः सहभागि शिक्षकबाट जाँच गरी अध्ययनलाई विश्वसनीय बनाइएको छ।

सैद्धान्तिक आधार

बहुभाषिक कक्षामा सिकाइ सहजीकरणका लागि भाषिक विविधतालाई ख्याल गरी पारभाषिक शिक्षण विधि अपनाउनु आवश्यक देखिन्छ। अवस्थी (२०११) का अनुसार भाषा शिक्षक व्याकरणको ज्ञाता मात्र नभई भाषिक सहजकर्ता पनि भएकाले बहुभाषिक कक्षामा शिक्षकले लचिलो भाषिक नीति अपनाउनु पर्दछ। शिक्षकले भाषाहरूको मिश्रणलाई 'त्रुटि' भन्दा पनि सिकाइको रणनीतिका रूपमा स्विकार्नुपर्छ। जसले विद्यार्थीलाई कठिन विषयवस्तु सजिलै बुझाउन मद्दत गर्दछ। गिरी (२०१२) का अनुसार नेपालको बहुभाषिक परिवेशमा नेपाली भाषालाई मात्र शिक्षणको माध्यम बनाउँदा अन्य मातृभाषी विद्यार्थीहरूमा भाषिक पृथकीकरणको स्थिति सिर्जना हुन जान्छ। उनले शिक्षणीय पाठहरूमा रहेका सांस्कृतिक शब्दावलीलाई विद्यार्थीको मातृभाषासँग नजोडी पढाउँदा संज्ञानात्मक विकासमा अवरोध पुग्ने तर्क गरेका छन्। गाउँको माया कथाको सन्दर्भमा चर्चा गर्दा शिक्षकले ग्रामीण परिवेश र सांस्कृतिक शब्दहरू बुझाउँदा विद्यार्थीको मातृभाषा वा बुझ्ने भाषा (पारभाषिक) को प्रयोग गर्नुपर्दछ। पारभाषिकले सिकाइलाई प्रजातान्त्रिक बनाउँछ, जहाँ प्रत्येक विद्यार्थीको भाषाले स्थान पाउँदछ।

बहुभाषिक कक्षामा पारभाषिकको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। पारभाषिकलाई शैक्षिक परिवेशमा अर्थ निर्माणका लागि बहुभाषिक स्रोतहरूको लचिलो र एकीकृत प्रयोगका रूपमा लिइन्छ (गार्सिया र वेइ, सन् २०१४)। यसले भाषाहरूलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा हेर्ने परम्परागत धारणालाई चुनौती दिँदै समावेशी शिक्षण पद्धतिको प्रवर्द्धन गर्दछ। जसले गर्दा विद्यार्थीहरूमा आफ्ना भाषिक स्रोतहरू प्रयोग गरेर दोहोरो सञ्चार सहभागिता बढ्न गई विषयवस्तुको ज्ञान सुदृढ बन्न पुग्दछ। यस अवधारणाले शिक्षण प्रक्रियालाई केवल भाषा सिकाइमा सीमित नराखी अर्थ निर्माणको बहुआयामिक प्रक्रियामा रूपान्तरण गर्दछ। यसै सन्दर्भमा गार्सिया र वेइ (२०१४) ले पारभाषिक विधिको अवधारणा अघि सार्दै शिक्षकहरूले कक्षाकोठामा भाषाहरूलाई अलग-अलग नराखी विद्यार्थीका मातृभाषाबाट साझा 'भाषिक स्पेस' निर्माण गर्नुपर्नेमा जोड दिएको पाइन्छ। जसले गर्दा 'गाउँको माया' कथाजस्ता पाठहरू पढाउँदा विद्यार्थीले आफ्नै मौलिक लवजमा विषयवस्तुको व्याख्या गर्न सक्छन्।

ओथेगुई र अन्य (सन् २०१५) का अनुसार नामिक भाषा (नेपाली, 'मैथिली' वा 'थारू) भन्नु सामाजिक र राजनीतिक वर्गीकरण मात्र हो। बहुभाषिक वक्ताको मस्तिष्कमा भाषाहरू अलग अलग बाकसमा नभई एउटै ढिक्काको रूपमा प्रयोगमा आउँछन्। यसले कोड परिवर्तनलाई भन्दा पनि पारभाषिकलाई व्यक्तिगत भाषा स्रोतको स्वाभाविक प्रयोगका रूपमा हेर्दछ। विशेष गरी भाषिक न्यायको वकालत गर्दै बहुभाषिक विद्यार्थीको भाषालाई स्वीकार गर्नुपर्ने तर्क राखेको पाइन्छ। विद्यार्थीको भाषा प्रयोगमा देखापरेको भाषिक मिश्रणलाई त्रुटि नमानि त्यसलाई एक संज्ञानात्मक सामाजिक भाषिक प्रयोगका रूपमा लिएको पाइन्छ। यसमा कक्षामा रहेका विद्यार्थीहरूको मातृभाषिक प्रणालीलाई कृत्रिम रूपमा खण्डित नगर्न शिक्षकहरूलाई सचेत गरिएको छ। 'गाउँको माया' पढाउँदा शिक्षकले विद्यार्थीको

नैसर्गिक भाषिक प्रवाहलाई अनुमति दिनु नै वास्तविक अर्थमा पारभाषिकको अभ्यास गर्नु हो । यदि विद्यार्थीलाई एउटा मात्र मानक नेपाली भाषा प्रयोग गर्न बाध्य बनाउनु भनेको उनीहरूको भाषिक क्षमतालाई आधाभन्दा बढी निष्क्रिय पार्नु पनि हो । त्यसैले पारभाषिकले विद्यार्थीमा भएको भाषिक क्षमता प्रयोग गर्न दिने भएकाले उनीहरूमा हिनताबोध नभई सिकाइ प्रभावकारी बन्न पुग्दछ ।

फ्याक (सन् २०१६) का अनुसार नेपालका विद्यालयहरूमा नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाको वर्चस्व छ । यी दुई भाषाले स्थानीय र अल्पसंख्यक भाषाहरू ओभेलमा परेका छन् । विद्यालय शिक्षणमा विद्यार्थीको स्थानीय भाषिक ज्ञान र उनीहरूसँग भएको सांस्कृतिक 'पूँजी' लाई उपेक्षा गर्नुको सट्टा पारभाषिक मार्फत त्यसलाई शिक्षणको मूल प्रवाहमा ल्याउनुपर्नेमा जोड दिएका छन् । उनले कक्षाकोठामा हुने भाषिक विभेदलाई अन्तर भाषिकले न्यूनीकरण गरी सामाजिक न्याय स्थापना गर्न मद्दत पुग्ने तर्क गर्दछन् । फ्याकको यस अवधारणालाई नेपाली भाषा शिक्षणमा भाषिक रणनीतिका रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने देखिन्छ । फ्याक (सन् २०२१) का अनुसार, नेपालका विद्यालयहरूमा नेपाली मात्र शिक्षणीय भाषा भन्ने सोचले विद्यार्थीको सृजनशील क्षमतालाई कृण्ठित बनाएको छ । यस्तो एकभाषिक मानसिकतालाई पारभाषिकले मात्र चुनौती दिन्छ । यसले विद्यालयका कक्षाकोठामा रहेका मातृभाषाहरू (जस्तै: मैथिली, थारू, तामाङ आदि) लाई गलत मान्ने प्रवृत्तिको विरुद्ध आवाज उठाउँदछ । यसै अनुसन्धानमा देखाएका छन् कि जब शिक्षकहरूले कक्षामा पारभाषिकको अभ्यास गर्छन्, तब सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरू कक्षामा बढी सक्रिय हुन्छन् । फ्याकको दृष्टिकोणअनुसार 'गाउँको माया' पढाउँदा शिक्षकले विद्यार्थीको मातृभाषालाई पनि अनुमति दिनुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थीले मातृभाषा र शिक्षणीय भाषालाई मिलाएर प्रयोग गर्दा सिकाइप्रति रूचि उत्पन्न हुन्छ । यसले कठिन विषयवस्तु पनि सजिलै सिक्न सक्दछन् ।

वेइ (सन् २०१८) ले पारभाषिकलाई एक शैक्षणिक रणनीतिक र सिर्जनशील क्षमताको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनका अनुसार पारभाषिकले वक्तालाई आफ्नो भाषिक र सांस्कृतिक सिमाना भन्दा बाहिर गएर नयाँ पहिचान निर्माण गर्ने अवसर दिन्छ । यो बहुभाषिक कक्षाकोठाभित्र सांस्कृतिक पुनरुत्पानदको यस्तो ठाउँका रूपमा रहेको हुन्छ जहाँ विद्यार्थीले कक्षामा प्रयोग गरेको भाषिक शैलीले कहिले पनि हिनताबोध गर्नुपर्दैन । यसले विद्यार्थीलाई आफ्ना स्थानीय भाषिक अनुभवहरूको समायोजन गरी सिकाइलाई प्रभावकारी र अर्थपूर्ण बनाउन सहयोग पुग्दछ । यस अवधारणाले शिक्षण प्रक्रियालाई केवल भाषा सिकाइमा सीमित नराखी अर्थ निर्माणको बहुआयामिक प्रक्रियामा रूपान्तरण गर्दछ । विशेषतः नेपाली कक्षाकोठामा, जहाँ विद्यार्थीहरू बहुभाषिक पृष्ठभूमिबाट आउँछन् त्यहाँ पारभाषिकले उनीहरूको सक्रिय सहभागिता बढाउन सक्छ । यसले शिक्षकलाई पनि परम्परागत एकभाषिक अभ्यासभन्दा बाहिर सोच्न प्रेरित गर्दछ ।

मिनेरभिनी (सन् २०१९) ले अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षणमा पारभाषिक पेडागोजीको कार्यान्वयनमा देखापर्ने चुनौतीलाई प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । शिक्षकहरू अझै पनि एकभाषिक शिक्षण पद्धतिमा केन्द्रित छन् । अझ यसको महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको एकातिर बहुभाषिकताको नीतिगत कुरा गरिन्छ, अर्कातिर विद्यालयका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र परीक्षा प्रणाली कुनै एउटा नामित भाषा (अङ्ग्रेजी वा नेपाली) मा केन्द्रित छ । यसले गर्दा शिक्षकहरूमा पारभाषिकको सकारात्मक दृष्टिकोण भए तापनि यसलाई पूर्ण रूपमा लागू गर्न सकिरहेका छैनन् । कक्षाकोठामा मानक भाषालाई उच्च र विद्यार्थीको मातृभाषालाई निम्न ठान्ने सोचले पारभाषिकलाई विद्यार्थीको कमजोरीका रूपमा हेर्नु नै भूल हो । पारभाषिक सैद्धान्तिक दृष्टिले उत्कृष्ट भए पनि परम्परागत सोच, परीक्षा प्रणाली र समयानुकूल शिक्षक तालिमको अभावले व्यावहारिक रूपमा चुनौतिपूर्ण रहेको लेखकको तर्क छ । यसलाई प्रभावकारी बनाउन केवल शिक्षकको इच्छाशक्ति मात्र पर्याप्त छैन ।

सेल्टजर र गार्सिया (सन् २०२०) का अनुसार पारभाषिक कक्षाकोठा भाषा सिकाइको यस्तो गतिशील ठाउँ हो जहाँ शिक्षकमात्र जान्ने र विद्यार्थी नजान्ने भन्ने भ्रम हट्नु पुग्दछ । यसमा विद्यार्थीको बहुभाषिकतालाई सिकाइको पुँजीका रूपमा स्वीकार गरी शिक्षकले तुरुन्तै शिक्षण शैलीमा परिवर्तन ल्याउन पुग्दछन् । यदि 'गाउँको माया' कथामा रहेका शब्दहरू विद्यार्थीहरूले बुझिरहेका छैनन् भने उनीहरूकै आफ्नै लवज वा मातृभाषामा छलफल गर्न दिनुपर्दछ । यस्तो शिक्षण कार्यले उनीहरूमा बोल्न डराउने, लाज मान्ने, हिनताबोध हुने जस्ता प्रवृत्ति हट्नुका साथै आफ्नो भाषाप्रति गर्व गर्ने वातावरण बन्न पुग्दछ भनेर सेल्टजर र गार्सिया (सन् २०२०) तर्क गरेको पाइन्छ ।

नेपालको शिक्षा नीति र बहुभाषिकताका पक्षमा माबुहाड (सन् २०२०) ले गहन विश्लेषण गरेको पाइन्छ । उनकाअनुसार पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकले बहुभाषिकतालाई स्वीकारे पनि लोकतान्त्रिक र सांस्कृतिक पुनरुत्पादन सिद्धान्तका आधारमा कक्षाकोठाको भाषिक अभ्यास भल्कन सकेको छैन । किनकि बहुभाषिक र बहुजातीय मुलुकमा व्यावहारिक रूपमा एकभाषिक वर्चस्वले सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरू शिक्षाको मूलधारबाट बाहिरिन पुग्दछन् । जबसम्म विद्यार्थीले स्थानीय संस्कृति र ग्रामीण जनजीवन भल्कने मातृभाषाबाट सिकाइ प्राप्त गर्दैनन् तबसम्म अपनत्व सिर्जना हुँदैन । यसले विद्यालय अपरिचित थलो जस्तो बन्न गई विद्यालय छोड्ने दर बढ्दछ र सिकाइ उपलब्धिमा ह्रास आउँदछ । नेपालको विद्यालयमा मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक पद्धतिलाई लागू गर्न शिक्षक तालिम, नीतिगत व्यवस्था र स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा जोड दिएको देखिन्छ । विद्यार्थीलाई आफ्नो पहिचानमा गर्व गर्न सिकाउन र विद्यालयमा कक्षा छाड्नेदर घटाउन पारभाषिकको आवश्यकता देखिन्छ ।

बेकर र राइट (सन् २०२१) ले पारभाषिकका चारवटा अवस्था प्रस्तुत गरेका छन् । जसमा पहिलोले विषयवस्तुको गहिरो र सूक्ष्म बुझाइ प्रदान गर्दछ; दोस्रोले विद्यार्थीको कमजोर रहेको दोस्रो भाषाको विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ; तेस्रोले घर र विद्यालयको भाषिक वातावरणबीचको सम्बन्धलाई सुदृढ बनाउँछ; र चौथोले बहुभाषिक वक्ताहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक पहिचानको रक्षा गर्दछ । यस मान्यताअनुरूप 'गाउँको माया' जस्तो ग्रामीण परिवेशको कथा पढाउँदा विद्यार्थीलाई आफ्नो मातृभाषामा अर्थ लगाउन दिँदा उनीहरूमा पाठप्रतिको रुचि र आत्मविश्वास दुवै वृद्धि हुन्छ । विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषाका विशेषताहरू, लवज र सांस्कृतिक सन्दर्भहरूलाई मानक भाषाको शिक्षणमा मिसाउँदा उनीहरूको सिकाइ अझ बढी मौलिक र प्रभावकारी हुन्छ (कनागराज, सन् २०११) । कक्षाकोठामा प्रयोग गर्ने एकभाषिक शुद्धतावाद वा भाषिक साम्राज्यवादले विद्यार्थीको सिर्जनशीलतालाई कुण्ठित पार्दछ । त्यसैले शिक्षकले कक्षामा भाषाहरूको मिश्रणलाई त्रुटिको रूपमा नभइ आधुनिक भाषा विकासको एक सम्पत्तिको रूपमा लिनुपर्दछ ।

नतिजा र छलफल

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा ११ 'गाउँको माया' कथा शिक्षणमा शिक्षकहरूले गर्ने पारभाषिकको अभ्यास र अनुभवलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

सांस्कृतिक शब्दको अर्थ निर्माणमा मातृभाषाको भूमिका

'गाउँको माया' कथामा प्रयोग भएका शब्दहरू केवल भाषिक एकाइ मात्र नभएर नेपाली ग्रामीण समाजका जीवन्त संस्कृति पनि हुन् । त्यसैले शब्दहरू सिकाउँदा विद्यार्थीको मातृभाषालाई पनि ख्याल गर्नुपर्ने शिक्षकको अनुभव रहेको पाइयो । शिक्षक 'क' का अनुसार "गँवार, ओरहा, लँगौटिया, हली, लोटा, कोला, कुवा आदिजस्ता शब्दहरूको धारणा स्पष्ट पार्न विद्यार्थीकै मातृभाषा वा स्थानीय भाषाको सहयोग लिनु प्रभावकारी ठान्दछु ।" कथा शिक्षण गर्दा मानक नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई आवश्यकताअनुरूप उनीहरूमा भएको भाषिक ज्ञानसँग तुलना गर्दा विषयवस्तुको धारणा स्पष्ट हुन जान्छ । भिगोस्की (सन् १९७८) का अनुसार शिक्षक सहयोगीका रूपमा रही स्काफोल्डिङको मद्दतद्वारा विद्यार्थीको अनुभव,

सामाजिक परिवेश र मातृभाषासँग अन्तरक्रिया गरेर कक्षामा शब्दको अर्थ निर्माण गराएको पाइन्छ । जब विद्यार्थीलाई आफ्नै सांस्कृतिक परिवेशको शब्द सम्झन लगाइन्छ तब उनीहरूले मानक नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई सजिलै आत्मसात् गर्न पुग्दछन् । यसै सन्दर्भमा शिक्षक 'ख' र शिक्षक 'ग' का अनुसार गाउँको माया कथामा प्रयोग भएका शब्दहरू (बुधना, परिछन, बरस, ओराहा, लोटा आदि) लाई बुझाउन उनीहरूकै भाषिक लवज र शब्दको प्रयोग गर्दा सिकाउन सहज भएको महशुस हुन्छ । यसले के पुष्टि गर्छ भने, सांस्कृतिक शब्दको शिक्षणमा भाषिक अन्तर भाषिकले विद्यार्थीको पूर्वज्ञान र सिकाइबीच धारणा बसाउन पुलको काम गरेको देखिन्छ ।

बहुभाषिक शिक्षणमा भाषिक मिश्रण

बहुभाषिक कक्षामा पारभाषिकको अभ्यास स्वाभाविक मानिन्छ । यसले विद्यार्थीको मातृभाषा, स्थानीय लवज र नवीन सिकाइबीच पुलको काम गर्ने भएकाले सिकाइ कथामा भएका शब्द घोकाइमा भन्दा अर्थ निर्माणमा केन्द्रित हुने देखिन्छ । यो क्युमिन्स (सन् २०१७) को साक्षा अन्तर्निहित सामर्थ्यको सिद्धान्तानुरूप एउटा भाषामा रहेको अवधारणात्मक ज्ञान अर्को भाषामा सहजै स्थानान्तरण हुने प्रक्रियासँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ । विद्यार्थीका भाषाका शब्दहरू शिक्षण सिकाइमा मिश्रण हुनाले सिकाइ सहज, बोधगम्य र प्रभावकारी बन्न पुग्दछ । त्यसैले शिक्षक 'क' का अनुसार "अधिकांश विद्यार्थी भोजपुरी, मैथिली र भाँगड समुदायका भएकाले अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग खासै गरिँदैन । उनीहरूको स्थानीय लवज वा भाषाकै शब्दहरू प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : कोला - खेतको गरा, हली - हरुवा, हल चलाउने, लँगौटिया - जिगरी दोस्त, बचपनदेखिको साथी ।" यसले भाषाको लचकता अपनाउँदा सिकारुले सहज भएको महशुस गर्न पुग्दछन् । गार्सिया र वेइ (२०१४) ले भनेभै विद्यार्थीको भाषिक स्रोतको उच्चतम प्रयोगले नै सिकाइ जीवन्त बन्न पुग्दछ । शिक्षक 'ख' का अनुसार "कक्षाकोठामा गाउँको माया कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई शिक्षण गर्दा सकेसम्म स्थानीय मातृभाषाको मिश्रण गर्दछु । जस्तै : गँवार - मुरुख, ओराहा - गहुँ र मकै के नास्ता, लँगौटिया - बचपन के दोस्त, लोटा - पाइन पिएवाला बाटी, कोला - खेतका गरा, भैंस - चरवाहा चोर ।" यहाँ स्थानीय ठेटी मैथिली भाषामा प्रयोग गरेर शिक्षकले विद्यार्थीमा भाषिक अर्थको धारणा निर्माण गरेको पाइन्छ । बहुभाषिक कक्षामा विभिन्न भाषाका शब्दहरूबीच सहअर्थात्मक सम्बन्ध कायम हुन जान्छ । जसले गर्दा विद्यार्थीले भाषालाई अलगअलग रूपमा नहेरी अन्तरसम्बन्धित प्रणालीको रूपमा बुझ्छन् । यसले विद्यार्थीको भाषिक क्षमतामा वृद्धि गरी 'गाउँको माया' कथाको विषयवस्तुलाई आफ्नै भाषा र संस्कृतिबाट विश्लेषण गर्न सक्षम हुन्छन् ।

पारभाषिक र विद्यार्थीको आवश्यकता

पारभाषिकले मानक नेपाली र विद्यार्थीहरूको भाषिक स्रोतबीचको दूरी कम गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछ । शिक्षकले कक्षामा मानक नेपाली भाषाका शब्द नबुझेमा स्थानीय भाषा र मातृभाषालाई सचेत भएर नै समावेश गरेको पाइन्छ । शिक्षक 'क' का अनुसार "प्रायः सचेत रूपमै अर्को भाषाको प्रयोग हुन आउँछ । मानक भाषाका स्तरीय शब्दहरू विद्यार्थीले स्पष्ट रूपमा नबुझेको महशुस भएमा अङ्ग्रेजी, हिन्दी र स्थानीय भाषाका शब्दहरू मिसाइन्छ । जस्तै : लँगौटिया - बचपनका दोस्त/Close friend, नौटङ्की - नाटक गर्ने, रिहर्सल - Acting /सिक्नु, आली - खेतको गरा वा कोलाको डिल, रण - युद्ध/लडाइँ/मारपिट ।" यसले विद्यार्थीहरूको सक्रिय सहभागिता बढाउँछ, सुझमा सुधार ल्याउँछ र छलफलमा संलग्न हुन प्रोत्साहित गर्छ । यो दृष्टिकोणले भाषिक विविधतालाई कमजोरी नभई भाषाशिक्षणको रणनीतिका रूपमा स्वीकार गर्छ । यहाँ शिक्षकले नेपाली पढाउँदापढाउँदै बीचमा अङ्ग्रेजी वा स्थानीय लवज मिसाउनु भनेको अनुवाद गर्नु नभई विद्यार्थीको सिकाइ क्षमता बढाउनु हो । यही अवधारणालाई वेइ (सन् २०१८) को आकस्मिक भाषान्तरणले कक्षाकोठामा पारभाषिकको सांस्कृतिक पुनरुत्पादन हुने भएकाले विद्यार्थी भाषाको अवरोधका कारण सिकाइबाट वञ्चित हुनुपर्दैन भन्ने

दृष्टिकोणमा जोड्न सकिन्छ । शिक्षक 'ख' र 'ग' का अनुसार कक्षामा पढाउँदा विद्यार्थीले प्रश्न गरेमा सचेत रूपमा र शिक्षक स्वयम्ले बुझाउने प्रयास गर्दै गरेको खण्डमा आकस्मिक रूपमा विद्यार्थीका मातृभाषालाई ध्यानमा राखेर सोही अनुसारका शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ । यहाँ शिक्षकले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा भएपनि पारभाषिकलाई एक प्रभावकारी शिक्षण रणनीतिका रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । बहुभाषिक कक्षाकोठामा एकभाषिक (नेपाली) शिक्षणले सबैलाई समेट्न सक्दैन । त्यसैले पारभाषिकले विद्यार्थीका अनुभव र भाषिक स्रोतहरू प्रयोग गर्न दिएर शिक्षण सिकाइलाई जीवन्त र सान्दर्भिक बनाउँछ **पारभाषिक रणनीति र चुनौति**

बहुभाषिक कक्षाकोठामा पारभाषिक रणनीति एक प्रभावकारी शिक्षण प्रक्रिया हो । यसमा शिक्षकले आवश्यकताअनुरूप विद्यार्थीका भाषाहरू मिश्रण गरेर एककृति रूपमा विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरी बुझाउने प्रयास गरेको पाइन्छ । यद्यपी शिक्षकहरूले पारभाषिकलाई शिक्षण विधिको रूपमा अपनाए पनि शिक्षक 'ग' का अनुसार "लेखन सिपका लागि भने मानक नेपाली भाषाको प्रयोगमा जोड दिने गरेको छ ।" यसले कक्षाकोठामा शिक्षकलाई पारभाषिकको प्रयोगमा चुनौति सिर्जना गरेको देखिन्छ किनकि विद्यार्थीले मानक नेपालीमा प्रवीणता हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ । फ्याक (सन् २०१६) का अनुसार पारभाषिकले कक्षामा नेपाली भाषामात्र भन्ने विचारलाई चुनौती दिदै सीमान्तकृत भाषाका विद्यार्थीलाई कक्षाको मूल प्रवाहमा समाहित गर्नुपर्ने कुरा औल्याएको देखिन्छ । शिक्षक 'ख' का विचारमा "विद्यार्थीलाई आफ्नै भाषामा भाव व्यक्त गर्न प्रोत्साहित गरिन्छ र नेपाली भाषामा फेरी बुझाउने प्रयास गरिन्छ ।" यसले विद्यार्थीलाई सजिलो लाग्ने भाषामा भन्न उत्प्रेरित गर्नुले लोकतान्त्रिक अभ्यासलाई भल्काउँदछ । शिक्षक 'क' अनुसार "गाउँको माया कथाको परिवेश पूर्णतः तराई क्षेत्रको भएकाले विद्यार्थीले कथाका पात्र र उनीहरूको सम्वादलाई सहजै आस्वादन गरिरहेका हुन्छन् । कथामा उनीहरू साधारणीकृत पनि भइरहेका हुन्छन् । कथावस्तुले उनीहरूको घरपरिवार र समाजसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राखेको अनुभूति गरिरहेका हुन्छन् ।" त्यसैले पारभाषिकले विद्यार्थीको सिकाइ सहज बनाउन भाषिक पहिचानको समानता सुनिश्चित गरेको पाइन्छ । यद्यपि बहुभाषिक पाठ्यपुस्तक, तालिम र मूल्याङ्कन प्रणालीले पारभाषिक अभ्यासलाई समर्थन नगरेमा शिक्षकहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा यस विधिलाई प्रयोग गर्न चुनौति नै खडा हुन्छ । त्यसैले नीतिगत परिवर्तन र शिक्षण सामग्री विकास आवश्यक देखिन्छ ।

कथाको मर्मबोध र भाषिक सामीप्यता

कक्षा ११ को 'गाउँको माया' कथा शिक्षणमा पारभाषिकको प्रयोगले सिकाइ प्रभावकारी बन्दछ । कथा थातथलो गाउँप्रतिको अगाध प्रेमभावमा विकसित भएकाले यसमा भाषिक सामीप्यता महत्त्वपूर्ण तत्वका रूपमा रहेको पाइन्छ । जब शिक्षकले कथाको विषयवस्तुलाई विद्यार्थीको मातृभाषा वा परिचित लवजसँग जोडेर शिक्षण गर्दछन् तब उनीहरूले कथाको पात्रसँग गहिरो भावनात्मक सामीप्यता महसूस गर्छन् । बेकर र राइट (सन् २०२१) ले घरपरिवार र विद्यालयको वातावरणलाई जोडेर विद्यार्थीको सिकाइमा 'अपनत्व' सिर्जना गर्न जोड दिएको पाइन्छ । शिक्षकहरूले कथाको मर्मबोध गराउन विद्यार्थीको भाषिक स्रोतलाई उपयोग गरेको देखिन्छ । शिक्षक 'ख' का अनुसार "कक्षा शिक्षणमा कथाका पात्रहरूलाई उनीहरूले पनि आफ्नो घरपरिवार र समाजसँग जोडेको पाइन्छ । जस्तै : गाउँको माया कथामा भएका परिछिन र किसन, इरफान अलि कथामा इरफान अलि, त्यो फेरी फर्कला कथामा सानी र यात्री ।" यसले विद्यार्थीलाई पात्रको अनुभूति र परिवेशसँग जोडिएर कथाको मुख्यभाव बोध गर्न मद्दत पुग्दछ । यदि मानक नेपाली भाषाको मात्र प्रयोगमा विद्यार्थीलाई सङ्कुचित गरिएमा कथाको शिक्षण औपचारिक बन्न पुग्दछ । शिक्षक 'क' का अनुसार "गाउँको माया कथालाई एकभाषिक नेपालीमा प्रस्तुत गरिएको भए सायद विद्यार्थीले यति मार्मिक एवम् रोचक ढङ्गले पढ्ने, बन्ने थिएनन् होला । तराई क्षेत्रका दोस्रो भाषा नेपाली प्रयोग गर्ने विद्यार्थीहरूलाई अन्तर भाषिकले मुख्य सन्देश बुझ्न एकदमै सहयोग पुगेको

देखिन्छ ।” यसले के पुष्टि गर्दछ भने स्थानीय वा मातृभाषालाई मिसाएर प्रयोग गर्न पाउँदा उनीहरूले आफ्नै पारिवारिक र सामाजिक कथाको रूपमा ग्रहण गरेको देखिन्छ ।

आत्मविश्वास वृद्धि र भाषिक सशक्तीकरण

विद्यार्थीले आफ्ना भाषिक स्रोत प्रयोग गर्ने अवर कक्षामा जति धेरै प्राप्त गर्दछन् त्यतिनै सक्रिय हुन्छन् । जसले गर्दा उनीहरू आफ्ना विचार खुलस्त राख्न सक्छन् । अन्तर भाषिक अभ्यासले कक्षामा मौन बस्ने विद्यार्थीलाई अन्तरक्रियामा सक्रिय सहभागी बनाउँदछ । शिक्षक ‘क’ का अनुसार “कक्षालाई अन्तर्क्रियात्मक, रोचक एवम् आकर्षक बनाउन शिक्षण सिलसिलामा अन्य भाषाहरूको प्रयोग गर्नु आवश्यक बनिदिन्छ । विद्यार्थीको ठूलो बाधा, अड्चन पनि एउटै शब्दले सहज बनाइदिन सक्छ । जीवन्त शिक्षणका लागि यो आवश्यक भइदिन्छ ।” यसले कक्षाको अन्तरक्रियालाई सजीव बनाइ सिकाइ अर्थपूर्ण बनाएको देखिन्छ । जब शिक्षकले विद्यार्थीलाई मातृभाषामा शब्द प्रयोग गर्न प्रोत्सान गर्दछन् तब उनीहरूको आत्मविश्वास बढ्न गई अभिव्यक्ति क्षमताको वृद्धि हुने गर्दछ । यसले विद्यार्थीलाई भाषिक न्याय प्रदान गर्ने कुरा सेल्टजर र गार्सिया (सन् २०२०) ले अगाडि सारेको पाइन्छ । शिक्षक ‘ख’ का अनुसार “आफ्नै मातृभाषामा नबुझेका कुराहरू सोध्न, भन्न र बोल्न पाउँदा आत्मविश्वास बढ्ने र आफ्ना कुरा निर्धक्कसँग प्रस्तुत गर्ने बानीको विकास भएको पाइन्छ ।” यसरी कक्षामा आफूलाई सहज लाग्ने भाषाको प्रयोगले विद्यार्थीहरूमा आलोचनात्मक सोचको विकास हुन जान्छ । शिक्षक ‘ग’ का अनुसार विद्यार्थीले अन्य भाषाका भन्दा आफ्नै भाषाका शब्दहरू प्रयोग गर्दा आनन्द महसूस गर्दछन् । यसले उनीहरूमा आत्मविश्वास बढ्नुका साथै भाषिक सशक्तीकरणको वृद्धि हुन्छ । जसले आफ्नोपनप्रति विद्यालयमा सम्मान भाव पाउँदछन् । तर, मानक नेपाली भाषामा मात्र सीमित गरियो भने कक्षा यान्त्रिक बन्न गई विद्यार्थीहरू सक्रिय भाषिक अभिव्यक्तिमा सहभागी हुन सक्दैनन् । त्यसैले विभिन्न भाषिक स्रोतको प्रयोगले अर्थ निर्माणलाई बहुआयामिक बनाउँदछ । यसले विद्यार्थीको आलोचनात्मक र रचनात्मक अभिव्यक्ति सिप विकासमा टेवा पुऱ्याउँदछ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा ११ को ‘गाउँको माया’ कथा शिक्षण क्रममा शिक्षकहरूले प्रयोग गर्ने पराभाषिक रणनीतिमा केन्द्रित रहेको छ । यो कक्षा शिक्षणमा अर्थ निर्माण र बोधगम्यताका लागि अत्यन्त प्रभावकारी रहेको पाइन्छ । बहुभाषिक कक्षाकोठामा मानक नेपाली भाषाको मात्र प्रयोग गर्नाले विद्यार्थीको एकातिर भाषिक र संज्ञानात्मक क्षमताको विकासमा अवरोध उत्पन्न हुन्छ भने अर्कातिर विद्यार्थीको भाषिक सांस्कृतिक पहिचानलाई पूर्ण रूपमा सम्बोधन गर्न सकिदैन । त्यसैले ग्रामीण तथा सांस्कृतिक परिवेशमा आधारित ‘गाउँको माया’ जस्ता कथाहरू पढाउँदा शिक्षकले विद्यार्थीका मातृभाषालाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । जसले कथाभित्र रहेका कठिन शब्दहरू (जस्तै: गँवार, सियाँल, लँगौटिया, ओराहा, कोला, कुवा, हली आदि) लाई विद्यार्थीको मातृभाषिक पृष्ठभूमिसँग जोडेर बुझाउन एउटा पुलको रूपमा कार्य गरेको पाइन्छ । यो कक्षाकोठाभित्र रहेको भाषिक पूँजी भएकाले पारभाषिक रणनीतिमा यसलाई सिकाइको स्रोतका रूपमा लिनुपर्दछ । शिक्षकले पारभाषिकको प्रयोग सचेत भएर वा आकस्मिक रूपमा गरे पनि विद्यार्थीमा भाषिक हिनताबोध हट्न गई आत्मविश्वास बढ्न पुग्दछ । कक्षामा प्रयोग गरिने यस रणनीतिले शिक्षक र विद्यार्थीबिचको परम्परागत शक्ति सम्बन्धको दूरी कम गरी शिक्षणलाई लोकतान्त्रिक र जीवन्त बनाउँदछ । अन्ततः बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषामा अपनत्व कायम गराउन एकभाषिक शुद्धतावादको संकुचित सोचबाट माथि उठ्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्यपुस्तक लेखन र शिक्षक तालिम तथा प्रशिक्षण जस्ता कार्यक्रममा पारभाषिक रणनीतिलाई समावेश गरिनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

- खनाल, पेशल (२०८०), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति, सनलाइट पब्लिकेसन ।
तिमल्सिना, ताराप्रसाद र श्रेष्ठ, मनिषकसमार (२०७०), नेपालको संविधान - २०७२, स्वदेश प्रकाशन प्रा.लि.
- Awasthi, J. R. (2011). Language education policy in Nepal. *Journal of NELTA*, 16(1-2), 1–7. <https://doi.org/10.3126/nelta.v16i1-2.6124>
- Baker, C., & Wright, W. E. (2021). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (7th ed.). Multilingual Matters.
- Canagarajah, S. (2011). Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. *Modern Language Journal*, 95(3), 401–417. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2011.01207.x>
- Cummins, J. (2017). *Bilingual education*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02324-3>
- García, O., & Kleyn, T. (Eds.). (2016). *Translanguaging with Multilingual Students: Learning from Classroom Moments*. Routledge.
- García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
- Giri, J. D. (2012). *Linguistic rights and education in Nepal*. Ratna Pustak Bhandar.
- Mabuhang, B. (2020). *Multilingual education and social inclusion in Nepal*. Kathmandu University Press.
- Minervini, T. (2019). Challenges in implementing translanguaging pedagogy in EFL/ESL classrooms. *Language and Education*, 33(4), 12–28.
- Otheguy, P., García, O., & Reid, W. (2015). Clarifying translanguaging and deconstructing named languages: A theoretical note. *Applied Linguistics Review*, 6(3), 281–307. <https://doi.org/10.1515/applirev-2015-0014>
- Phyak, P. (2016). Local ideologies of English in schools and the (re)production of social class hierarchies in Nepal. *Journal of Asia TEFL*, 13(3), 173–188. <http://dx.doi.org/10.18823/asiatefl.2016.13.3.1.173>
- Phyak, P. (2021). *Translanguaging as a resistant pedagogy in Nepal*. Routledge.
- Seltzer, K., & García, O. (2020). *The translanguaging classroom: Leveraging student bilingualism for learning*. Caslon.
- Vygotsky, L.S.(1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University press.
- Wei, L. (2018). Translanguaging as a practical theory of language. *Applied Linguistics*, 39(1), 9–30. <https://doi.org/10.1093/applin/amx039>